

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Иванов А. В. Мир сознания. Барнаул: Изд-во АГИИК, 2000. 240 с.
2. Мартінек С. Український асоціативний словник. Т. 1. Від стимулу до реакції. Львів : ПАІС, 2008. 344 с.
3. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва : Мир и образование; Оникс, 2011. 736 с.
4. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Под ред. Н. В. Уфимцевой. Москва : ИЯ РАН, 2004. 800 с.
5. Словник української мови: В 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980.
6. Уёмов А. И. Вещи, свойства, отношения. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 184 с.
7. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка. Москва : Аделант, 2014. 800 с.
8. Черкасова Г. А., Уфимцева Н. В. Русский региональный ассоциативный словарь-тезаурус (Европейская часть России): В 2-х тт. Т. 1. От стимула к реакции. Москва : Московский институт лингвистики, 2014. 280 с.
9. Шапошникова И. В., Романенко А. А. Русский региональный ассоциативный словарь (Сибирь и Дальний Восток): В 2-х тт. Т. 1. От стимула к реакции. Москва : Московский институт лингвистики, 2014. 537 с.

УДК 811.161.2'373.23'367.622(477.64-25)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.28>

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ІМЕННИКА М. ЗАПОРІЖЖЯ

HISTORICAL SOURCES OF THE NOUN FOR THE CITY OF ZAPORIZHZHIA

Лугова Д.В.,

orcid.org/0000-0003-4786-8942

*аспірантка кафедри української мови
Запорізького національного університету*

У статті розглядається одне з важливих питань регіональної антропонімії – формування іменника міста Запоріжжя. Встановлено основні етапи творення антропонімікона, а також визначено історичні джерела, у яких зафіксований цікавий антропонімічний матеріал.

Найчастіше зміни відображаються саме у власних іменах людей, тому що одні імена можуть виходити з ужитку та набувати статус маловживаних, рідкісних, а інші навпаки входять до активного вжитку, набувають статус широкочживаних або найуживаніших. Дослідження історичних джерел, які фіксують особові імена окремого регіону, дає змогу виявити зміни іменника на цій території, дозволяє простежити закономірності розвитку і функціонування власних імен.

Визначено хронологічні зрізи та етапи становлення іменника міста Запоріжжя (до 1921 року місто Олександрівськ). Таких етапів ми виділяємо п'ять, кожен з яких тісно пов'язаний з історією заселення цього регіону. Крім того подаються історичні джерела, а саме реєстри війська низового Запорозького, метричні книги, історико-етнографічні та польові записи, які фіксують цікавий антропонімічний матеріал. Кожна пам'ятка – це унікальне, надзвичайно цінне історичне джерело, в якому всебічно і комплексно відображається антропонімічний матеріал. Реєстри, метрики, історико-етнографічні записи, документи архіву містять дані про чисельність людності на цих теренах. У записах фіксується цікавий матеріал як з історичної, так і з лінгвістичної точки зору, оскільки матеріал записувався від конкретних осіб. Специфіка іменника зумовлена різними екстралінгвальними причинами, а саме змінами в політичному, соціальному, національному, мовному, культурному житті.

Особові імена є неоціненним джерелом для вивчення етнічного складу, міграцій населення як у минулому, так і тепер. У наш час поглиблюється інтерес до вивчення складових частин української антропонімічної системи, до її становлення в різні історичні періоди розвитку.

Ключові слова: антропонім, антропонімікон, іменник, ім'я, мовні чинники, метрики, реєстри.

The article reveals one of the most important issues of regional anthroponomy viz. the noun origin of the city of Zaporizhzhia. We have found out all the basic steps of the evolution of such an anthropomonic process as well as sorted out the historical sources where this interesting material was confirmed in writing.

It usually occurs that the proper names of people confirm the historical changes because some proper names can be out of life and get the status of rarely used ones whereas some of them become very popular and gain the new status of widely used ones. The research of historical sources confirming the origin of the specific proper names for the target geographical region gives us the opportunity to watch the changes within this territory, and study their development trends and the functioning of the proper names.

We have found out the basic chronological cross sections and the basic steps in the noun changing for the city of Zaporizhzhia (a city of Oleksandrivsk before 1921). We have shortlisted five basic steps, and every step has a close relation to the historic settlement of this territory. We also have studied such historical sources as registers of the low-level Zaporizhzhya army, metric books, and historical-ethnographic and field records, which record interesting anthroponymic material. Every piece of evidence is a unique and extremely valuable historic source sufficiently revealing this anthroponymic material. Register, metric books, and historical-ethnographic records archive documents contain the population data settled at the time in this territory. These records confirm very interesting material from both a historical and a linguistic point of view since the material fixed the information about real individuals. The specificity of this noun was influenced by various extralinguistic reasons, namely in political, social, national, linguistic, and cultural lives.

Personal names are an invaluable source for studying ethnic composition, and population migrations both in the past and present. In our time, there is a deepening interest in the study of the constituent parts of the Ukrainian anthroponymic system, as well as its formation in various historic periods.

Key words: anthroponym, anthroponymicon, noun, name, linguistic factors, metrics, registers.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших питань регіональної антропонімії є дослідження основних чинників, що впливають на становлення антропонімікону тієї чи іншої території. Існує різноманіття чинників, які мають значний вплив на формування місцевого іменника: зовнішні або екстралінгвальні (ті, які знаходяться поза мовою; суспільно-політичні, економічні, історичні, географічні) та внутрішні, що закладені в мові. Боротьба між нормою і системою призводить до змін, які полягають у тому, що заборонена форма стає нормативною [4, с. 195]. Іноді навіть важко встановити, які чинники більше впливають на становлення антропонімікону. У цьому плані цікавим та майже не досліджуваним є антропонімікон, а саме іменник міста Запоріжжя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропонімія часто стає предметом наукових зацікавлень, а саме виникнення, структура, функціонування власних імен розглянуто в працях українських ономастів: Б. Близнюк, Г. Бучко, С. Вербича, В. Горпинича, М. Демчук, І. Железняк, Ю. Карпенка, Л. Краклії, Р. Керстіа, В. Лучик, В. Німчука, Р. Осташа, Н. Павликівської, С. Панцьо, А. Поповського, Г. Панчук, І. Сухомлина, М. Торчинського, М. Худаша, П. Чучки, В. Шульгача та багатьох інших.

Мета статті – проаналізувати основні історичні джерела, за якими формувався іменник міста Запоріжжя.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше зміни відображаються у власних іменах людей, тому що одні імена можуть виходити з ужитку та набувати статус маловживаних, рідкісних, а інші навпаки входять до активного вжитку, набувають статус широковживаних або найуживаніших. Дослідження особових імен певного регіону дає змогу виявити зміни іменника на цій території, дозволяє простежити закономірності розвитку і функціонування власних імен. Для вивчення динаміки особових імен міста Запоріжжя потрібно розподілити матеріал на хронологічні зрізи або етапи становлення іменника.

Через історичні обставини досліджуваний нами матеріал фіксувався у різних джерелах – реєстри війська низового Запорозького, метричні книги, історико-етнографічні та польові записи. Специфіка цього матеріалу зумовлена різними екстралінгвальними причинами, а саме змінами в політичному, соціальному, національному, мовному, культурному житті. Тому умовно можна виділити п'ять етапів становлення іменника міста Запоріжжя (до 1921 року місто Олександрівськ):

I етап пов'язаний зі створенням Запорозької Січі.

II етапом була офіційна та стихійна колонізація після скасування Січі.

III етап – поява Олександрівської фортеці, а згодом і міста Олександрівська (1770 р. – початок XX ст.).

IV етап – період будівництва Дніпрогесу. Саме в цей час багато людей приїхало до Запоріжжя.

V етап – 90-ті роки XX ст. – початок XXI ст.

На цій території сталось чимало історичних подій, пов'язаних із діяльністю запорозьких козаків. Взагалі ж волелюбні запорожці почували себе в хатах Великого Лугу, як у рідній домівці. Найбільше козаків оселилося у Великому Лузі 1775-го року, коли царизм зруйнував Запорозьку Січ. Московський уряд постійно утискував великолузьких козаків, побоюючись відродження Січі. Їхні землі роздавали придворним. Поряд із козацькими зимівниками осідали рекрути, селяни-кріпаки.

Заселення регіону мало великий вплив на його суспільний устрій та економіку. Уряд, заселяючи регіон, створював тут і поселення менонітів. Поряд із колоністами-німцями селились вихідці з Польщі, Сербії, Греції та Албанії; великою була община євреїв. Інтенсивний початок колонізації території припадає на II половину XVIII ст. У зв'язку з притоком переселенців швидко зростала загальна кількість населення краю. Найбільш інтенсивне заселення регіону продовжується в XX ст., особливо в період будівництва Дніпрогесу. Тисячі будівників представляли

48 національностей, що населяли колишній СРСР. Це вплинуло і на зміни в етнічному складі місцевого населення, відповідно й в іменник також.

Основними джерелами антропонімічного матеріалу слугували реєстри війська низового Запорозького, метричні книги, історико-етнографічні та польові записи.

Перше джерело – козацькі реєстри. XVI століття залишило щедрі писемні джерела, за якими можна досліджувати антропоніми. Історія козацького війська цієї доби відображена в різних офіційних державних документах, у свідченнях сучасників. На Запорожжя прибували люди різних станів з усієї України і з-поза її меж. Багато з них записувались до спеціальних списків, або реєстрів.

Реєстр 1581 року – це історичне й етнографічне джерело, пам'ятка живої української мови XVI століття. У списку козаків зафіксовано кільканадцять корінних імен з дохристиянської доби, коли вірили в магічну силу слова. А це показник не тільки живого щоденного спілкування, а й свідчення широкого безперервного духовного єднання нашого народу, яке тривало сотні літ. Оскільки реєстр складав Себастьян Недзвецький латинськими літерами і невпорядкованим польським правописом безпосередньо з уст козака, то в іменах, прізвищах та географічних назвах відображена жива мова козаків, тобто жива говіркова стихія тодішньої української мови. Козацький реєстр 1581 року – надто важливе джерело першопочатків історії козацтва, його національного складу, оригінальна пам'ятка живої української мови, в якій відображено понад сотню народних імен, що побутували серед українців [2, с. 8].

Наступне історичне джерело – реєстр 1649 року. «Реєстр» було складено відповідно до чинного тоді адміністративно-територіального поділу Війська Запорозького, і тому кожний антропонім має свою локалізацію – вказівку на полк, сотню. Хоча реєстр складала на землях Наддніпрянщини, він зберіг дуже багато імен і прізвищ, які й досі живуть в інших регіонах України.

Таким чином, способи й засоби ідентифікації особи у Реєстрі не виходили за межі традиційної для української антропонімії XVII ст. схеми. Не помітно також жодних територіальних особливостей у способах ідентифікації особи. Існував уже усталений звичай іменувати людей не тільки іменами, а й різними додатковими назвами. Міцно укорінений і успадкований з давньоруського періоду звичай називати людей по батькові за допомогою різних продуктивних на той час патронімічних формантів.

Серед реєстрових козаків носії мов щонайменше із трьох мовних сімей: індоєвропейської, тюркської та фінно-угорської. Важливе значення для розуміння власне антропонімічної проблематики видатної пам'ятки 1649 року має й те, що в складі козацтва були представники двох світових релігій – християнства та ісламу, кожна з яких розвивала власну іменотворчу традицію. Немає сумніву, що абсолютну більшість особових імен, як і утворених від них прізвищевих назв, становить антропонімікон християнства разом із залишками ще дохристиянського, язичницького «іменослову» давніх слов'ян [5, с. 123].

Формування сучасного міста пов'язане з Олександрівською фортецею, поблизу якої формувався так званий «фурштат», де селилися будівельники-селяни, каторжники, персонал, що обслуговує обслуги фортеці, відставні солдати. У 1800 році Олександрівська фортеця втратила статус військового об'єкта, а 1806 року поселення отримало статус повітового міста під назвою Олександрівськ.

Саме в цей період великого значення набувають метричні книги, тому що декодування інформації, яку містить метрикальна документація, дозволяє простежити не тільки історію, соціальні та демографічні процеси народу, його етнічний склад, а й виявити основні тенденції та традиції номінаційних процесів певного періоду, розвиток іменника окремого міста. Метричні книги містять перелік певних усталених відомостей, які відкривають можливість здійснювати антропонімічні дослідження. Однак при текстологічному аналізі метричних книг непоодинокими є випадки, коли в записах виявляються додаткові відомості, наприклад, про національність, рід занять чи професію (соціальну стратифікацію) батьків, інколи з уточнюючим формулюванням (наприклад, державний селянин, поміщицький селянин), зміну віросповідання, усиновлення чи встановлення батьківства, місце проживання тощо. Така інформація, а також відомості про вуличні прізвища, хрещених батьків і свідків обряду вінчання є цінним джерелом під час вивчення іменника.

На сьогодні в Державному архіві Запорізької області зберігаються такі метричні книги Олександрівського форштадту Свято-Покровської церкви:

1. Книга метрика Славенской Епархїи вѣдомства Павловскаго духовного правленія крѣпости Александровской церкви Покровской от 1780 года генваря съ 1 дня о раждавщихся, бракосочетающихся и умершихъ съ показаніемъ мѣсяца и числа.

2. Книга метрика Славенской Епархїи вѣдомства Павловскаго духовного правленїя крѣпости Александровской церкви Покровской от 1781 года генваря съ 1 дня о раждавщихся, бракосочетающихся, умершыхъ съ показанїемъ мѣсяца и числа.

3. Книга метрика Славенской Епархїи вѣдомства Павловскаго духовного правленїя крѣпости Александровской церкви Покровской от 1782 года генваря съ 1 дня о раждавщихся, бракосочетающихся и умершыхъ съ показанїемъ мѣсяца и числа.

4. Книга метрики славенской Епархїи вѣдомства Павловскаго духовнаго правленїя крѣпости Александровской церкви Покровской 1783 года генваря съ 1 дня о раждавщихся, бракосочетающихся и умершихъ съ показанїемъ мѣсяца и числа.

5. Книга метрики славенской Епархїи вѣдомства новомосковского духовного правленїя крѣпости Александровской церкви Покровской протоіерея романа кошовскоо 1784 года генваря съ 1 дня о раждавщихся, бракосочетающихся и умершыхъ съ показанїемъ мѣсяца и числа.

6. Книга метричная въ силу єя императорскаго величества святѣйшаго правителствующаго синода указа, и духовного регламента «29-го» пункта «на 25-мъ» напечатаннаго въ новомосковскомъ духовномъ правленїи на 1786 году составленная, для записыванія въ неї въ приходѣ Александровскаго посада, святопокровскаи церкви священнику феодору кошевскому, рожденіе и крещеніе младенцавъ, соозначенїемъ мѣсяца и числа, ись именованїемъ родителей и восприемниковъ, бракосочетающихся, и умирающихъ и которые младенцы неполучивъ святого крещенія умрутъ, тако ивъ возрастѣ умирающие лишены будутъ христіанскаго погребенія ипокакимъ именоу винамъ подсимъ значить.

7. Книга метричная въ силу єя імператорскаго величества святѣйшаго правителствующаго синода указа, и духовного регламента 29-го пункта на 25-мъ напечатаннаго въ духовномъ правленїи на 1787 годѣ учиненная для записи Александровскаго посада, святопокровской церкви священнику феодору романову сыну кошевскому съ приписанїемъ его: рожденіе и крещеніе младенцеві со означенїемъ мѣсяца и числа, ись именованїемъ родителей и восприемниковъ, браками сочетававшихся, и умирающихъ; и которые младенцы неполучивъ святого крещенія помрутъ, лишены будутъ христіанскаго погребенія, подъ симъ значить 1787-го года.

8. Книга метричная въ силу єя імператорскаго величества святѣйшаго правителствующаго

синода указа, и духовного регламента 29-го пункта на 25-мъ напечатаннаго въ духовномъ правленїи на 1788 годѣ учиненная для записи Александровскаго посада, святопокровской церкви священнику феодору романову сыну кошевскому съ приписанїемъ его: рожденіе и крещеніе младенцеві со означенїемъ мѣсяца и числа, ись именованїемъ родителей и восприемниковъ, браками сочетававшихся, и умирающихъ; и которые младенцы неполучивъ святого крещенія помрутъ, лишены будутъ христіанскаго погребенія, подъ симъ значить 1787-го года.

Такимъ чиномъ, метричні книги, особливо за ранній період існування Олександрівської фортеці, дають уявлення про кількісний склад населення та можливість простежити його динаміку іменника.

Наступним важливим джерелом для вивчення особових імен можна вважати історико-етнографічні записи Я. П. Новицького «Матеріали для історії запорожських козаків» (Ізъ Запорожскаго Сечевого архива 1770–1771 гг.), «Малорусскія историческіе песни 1874–1903 гг.», «Исторія города Александровска 1770–1806»; Д. Яворницького «Исторія запорожскихъ козаків» у 3-х т., «Вольности запорожскихъ козаків», «Запорожье въ остаткахъ старины и преданїяхъ народа».

Унікальним, надзвичайно цінним історичним джерелом, справжньою перлиною української писемності XVIII століття є Архів Коша Нової Січі (опис справ 1713–1776 pp.) та Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів (1736–1775 pp.), в яких всебічно і комплексно відобразився останній сорокарічний період існування запорозького козацтва. Документи архіву містять дані про чисельність людності в січових куренях і селах, слободах, зимівниках. У записях фіксується цікавий матеріал як з історичної, так і з лінгвістичної точки зору, оскільки матеріал записувався від конкретних осіб.

Останнім важливим джерелом для вивчення прізвищ даного регіону вважаються переписи населення, зроблені з кінця XIX ст. і до початку XXI ст., які зберігаються в архіві міста Запоріжжя.

Висновки. Отже, особові імена є неоціненним джерелом для вивчення етнічного складу, міграцій населення як у минулому, так і тепер. У наш час поглиблюється інтерес до вивчення складових частин української антропонімічної системи, до її становлення в різні історичні періоди розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багалій Д. І. Заселення Південної України (Запоріжжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. Харків : Союз, 1920. 102 с.
2. Дзира Я. Перший паспорт козацтва. Найдавніший реєстр низового війська 1581 рік. *Літературна Україна*. 1991 р. 13 червня. С. 7–8.
3. Ковальський А. Історія Олександрівська від заснування до перейменування в Запоріжжя. *Запорозька Січ*. 2006. 7 жовтня (№ 200). С. 5.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : Академія, 1999. 288 с.
5. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії ХУІІ ст. (Реєстри всього війська Запорізького 1649 р.). Київ : Наукова думка, 1989. 148 с.

УДК 929(477)Явор:821.161.2-6

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.29>

**ПОСТАТЬ ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО В ОЦІНЦІ СУЧАСНИКІВ
(на матеріалі спогадів та щоденників О. Гончара і Д. Павличка)**

**THE FIGURE OF VOLODYMYR YAVORIVSKIY
IN THE ASSESSMENT OF CONTEMPORARIES
(based on the record of memoirs and diaries of O. Honchar and D. Pavlychko)**

Меленчук О.В.,

orcid.org/0000-0002-1382-7360

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри української літератури

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено аналізу мемуарного матеріалу сучасників В. Яворівського – О. Гончара і Д. Павличка, які залишили цінні з погляду літературознавства відомості про громадсько-політичну, публіцистичну та літературну творчість письменника. Завдяки щоденниковим записам О. Гончара та спогадам Д. Павличка увиразнюється творчий портрет В. Яворівського, залишивши помітний слід в історії українського політикуму та красного письменства. В. Яворівський із числа тих активних діячів, котрі своєю наполегливою, а то й виснажливою працею доклали значних зусиль до формування української державності. Наприкінці 1980-х років літератор належав до когорти української творчої інтелігенції, діяльність якої стала духовною основою незалежності України.

У статті крізь призму творчих контактів В. Яворівського з О. Гончарем, Д. Павличком, розглянуто особливості творчого характеру та змальовано портрет політика у контексті подій українського державотворення, його участь в історії створення Народного Руху України. Зокрема деталізовано на щоденникових нотатках О. Гончара, котрий виокремлює ораторські здібності В. Яворівського, його вміння виступати з найвищих державних трибун в теле- й радіоефірах та влучними висловлюваннями, аргументованими роздумами над важливими і дискусійними питаннями впливати на найширше коло аудиторії.

Мемуарні джерела засвідчують, що серед багатьох аспектів політичної і творчої діяльності В. Яворівського, актуальною залишалася боротьба за українську мову. Письменник не лише був причетний до створення проекту Акту проголошення незалежності України, а й відстоював права державної мови, брав активну участь у підготовці відповідного закону. Питання державності української мови неодноразово порушувалося в публіцистиці В. Яворівського.

Ключові слова: державність, мова, національний, самостійний, Україна, спогади, щоденник.

This article is devoted to the analysis of the memoir material of V. Yavorivskyi's contemporaries – O. Honchar and D. Pavlichko, who left valuable information about the socio-political, journalistic and literary work of the writer. Thanks to O. Honchar's diary entries and D. Pavlichko's memories, the creative portrait of V. Yavorivskyi leaves a noticeable mark in the history of Ukrainian politics and literary writing. V. Yavorivskyi is one of those active figures who, with their persistent and even exhausting work, made significant efforts to the formation of Ukrainian statehood. In the late 1980s, the writer belonged to the assortment of the Ukrainian creative intelligentsia, whose activities became the spiritual foundation of Ukrainian independence.

In the article, the peculiarities of creative character and the portrait of the politician is drawn in the context of the events of Ukrainian state formation. In particular, it is detailed in the diary notes of O. Honchar, who singles out the oratorical skills of V. Yavorivskyi, his ability to speak from the highest state tribunes on TV and radio broadcasts and to influence the widest circle of audiences with accurate statements, reasoned reflections on important and debatable issues.